

Güngörmüs Naciye

Magyar tudósok szerepe a török nyelvújítási mozgalomban

Az 1923-ban alakult Török Köztársaságban át kellett szervezni a tudományos életet, korszerűsíteni kellett a tudomány minden ágát. Ez a társadalom egészére kiható megújulás a Kemal Atatürk (1881–1938) vezette forradalom nyomán hihetetlen mértékben felgyorsult a harmincas években. A török nyelvújítási mozgalom ennek a folyamatnak volt az egyik fontos része.

Az írott és a beszélt nyelv állapota, a benne lejátszódó folyamatok az adott történelmi korszakban a török függetlenségi törekvéseket is kifejezték. Ezért tekintették a nyelv ügyét nemzeti ügynek.

Ezeket a mozgató rugókat megtalálhatjuk a magyar nyelv használatáért, annak megújításáért vívott, több mint százötven évvel ezelőtt kezdett történelmi küzdelemben is: a török nyelvnek századunk elején szintén nagy szüksége volt a megújulásra, szókincsének új szakkifejezésekkel való gazdagítására. A kétségtelen párhuzamok mellett azonban figyelembe kell venni a két nyelv eltérő történelmi hagyományait, általános fejlődési tendenciáit; továbbá a két nép eltérő történelmi, gazdasági, politikai és kulturális körülményeit is.

A XX. századi török nyelvújítási mozgalom természetesen nem előzménytelen: Mustafa Kemal Atatürk előtt is voltak nyelvújító törekvések a korábbi török nyelvtörténelmi korszakokban, hiszen már az orhoni feliratokban is felfedezhetők a nemzeti nyelv létrehozására irányuló törekvések. Nyomon követhető továbbá ez az igyekezet a XI. századi Kasgarh Mahmud munkájában, a világ első török nyelv összehasonlító szótárában, a Divanü Lugati't Türkben; majd a XII. századi Kutadgu Biligben, a XIII. századi Sultan Veled költészetében, vagy a karaman fejedelmnek Karaman Mehmednek 1277-ben kiadott parancsában, amely szerint mindenkinek és mindennütt törökül kell írnia, beszélnie.

A törökségnek a XIII–XIV. századi

nagy költője, Yunus Emre költészetében szintén síkra szállt a tiszta török népi nyelv használatáért. (Az UNESCO 1991-et Yunus Emre emlékének szentelte, és a szeretet évének nyilvánította.)

Mindezek ellenére a XVII., a XVIII., sőt még a XIX. században is erősen lehetett érezni a török, pontosabban mondván az oszmán–török nyelvben a perzsa és az arab nyelv hatásait. A XIX. század közepétől kezdve azonban a nemzeti megújulásra irányuló törekvésekben (kezdetben az idegen műveltség ellen; később pedig az idegen politikai, gazdasági hatások ellen, de mindinkább a nemzetté váló nemzeti–történelmi tudatra ébredő törekvésekben) egyre erősebben jelentkezett az ellenhatás.

Sinasi, Ziya Pasa, Semseddin Sami, Namik Kamel, Adbülhak Hamit Tarhan, Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp és velük együtt még sok író, költő, filozófus és államférfi próbálta irányítani a török nyelvújítási mozgalmat. Ők már ismerték az európai műveltséget, a majdnem az egész Európára kiterjedő függetlenségi törekvéseket, a felvilágosodás filozófiai eszméit.

Az első világháborút követő, 1919-ben kitört török szabadságharc után újból kezdődött, illetve folytatódott a török nyelvújítási mozgalom. Ennek élére most Törökország függetlenségi és felszabadító harcának vezetője, a nagy török győzelem kivívója, Mustafa Kemal tábornok állott. Mustafa Kemal szavaival élve: „A törökök megnyerték a szabadságharcot. Most már egy sokkal nehezebb, sokkal fontosabb harc győzelmeről van szó: a tudomány csatamezőin is győzni kell!”

Az új Török Köztársaság államelnöke sokszor járt külföldön, és sokat olvasott. Ennek révén már fiatalkorában megismerhette a különböző népek és nyelvek küzdelmeit, függetlenségi és szabadságtörekvéseit. Tisztelte és becsülte azokat az embereket, írókat,

költőket, akik képesek voltak mindenáron folytatni a harcot. Ugyanakkor ihletet adott neki Namuk Kemal szabadság- és hazaszeretete, Ziya Gökalp nemzet- és nyelvszeretete.

Az első világháború idején a még fiatal katonatiszt, Mustafa Kemal pasa a tripoli török hadtest parancsnoka volt. 1917-ben Damaszkuszban találkozott először Agop Martayannal. Ez a találkozás sorsdöntőnek bizonyult a török nyelv újkori történetében.

A kaukázusi fronton Agop Marayan kezébe került Németh Gyulának Türkische Grammatik című nyelvkönyve. Az Oszmán Birodalomban szolgálatot teljesítő német katonák számára készült könyv forgatása miatt Martayan kémnek nézték, és Mustafa Kemal pasa elé vitték. Kihallgatás közben Mustafa Kemal megtudta, hogy a könyv kiknek és milyen céllal készült. Agop Martayan (1875–1979), aki később a török nyelvújítási mozgalom egyik Kazinczyjává vált, ettől kezdve sokat segített Mustafa Kemal Atatürknek a nyelvújítási reform munkájában, s mindig mellette állt. Az ihletet Németh Gyula nyelvkönyvéből kapva Mustafa Kemal pasa a felszabadulás utáni ötödik fontos teendőként a török írásrendszer megváltoztatását jegyezte be naplójába.

1923. október 29-én kikiáltották a Török Köztársaságot, s már 1924 májusában Budapesten török, Ankarában pedig magyar nagykövetség létesült. Majd az államközi kapcsolatok erősödésének köszönhetően Törökországban magyar segítséggel szakiskolák, intézetek, egyetemi tanszékek stb. nyíltak meg. A harmincas években Atatürk, a köztársasági elnök, újra segítséget kért Magyarországtól. És Magyarország segített is: államközi szerződések keretében mérnökök, közgazdászok, mezőgazdászok, tanárok és szakmunkások százai dolgoztak a viharos modernizációt átélő Törökországban.

Több száz török fiatal tanult Magyarországon, akik – tanulmányaik befejeztével hazatérve – nem felejtették el azt, hogy tudományukat Magyarországon sajátították el. Természetesnek tekinthető, hogy ebben az időszakban a reneszánszát élte a magyar–török nyelvrokonság és fajtestvériség gondolata.

A török diadal megtestesítője, ünnevelt hőse, Gazi Mustafa Kemal, a modern török állam, a modern török kulturális és tudományos élet megteremtője, különös érdeklődést tanúsított a magyar tudomány és kultúra iránt. Ennek egyik bizonyítéka: az Atatürk sír- emlékén – Atnkabrben – alapított könyvtárban ma is számos magyar tudós idegen nyelvű munkájával találkozhatunk. Magyar történészek, irodalmárok, nyelvészek, turkológusok, keletkutatók és kultúrpolitikusok alkotásait őrzi a könyvtár. Az államfő többek között Vámbéry Ármin, Thúry József, Gombocz Zoltán, Hóman Bálint, Mészáros Gyula, Kunos Ignác, Ligeti Lajos, Németh Gyula és mások idegen nyelveken megjelent munkáit tanulmányozta. A magyar tudósok gondolatának hatása a török nyelvújításra így része lett az emberiség egyetemes kultúrájának.

A török nyelvújítási mozgalomban Kemal Atatürk személyesen is részt vett, amennyiben kezdeményezője, mecénása volt a végrehajtásnak, ebben – úgy is mint a korszerűsödő Törökország vezetője – kiemelkedő szerepet vállalt. Mustafa Kemal Atatürk nemzetformáló munkájában rendkívüli súlyt kapott a török nyelv megújítása, az új írásrendszer bevezetése. A feladat megoldásához a török tudósok megkülönböztetett figyelemmel tanulmányozták a magyar nyelvújítás eszközeit és eredményeit.

Ismeretes, hogy Mustafa Kemal már korán megismerte Németh Gyulának latin betűkkel átírt szövegeket is tartalmazó *Türkische Grammatik* című művét. Ennek a kis könyvnek nagy szerepe volt a török nyelvújítási mozgalomban, de különösen a könyvben található *Die Schrift* (Az írás) és az *Einleitung* (Bevezetés) című fejezeteknek. Ez utóbbiban mutatta be Németh Gyula a török nyelv rétegeit.

Talán nem túlzunk tehát, ha azt állítjuk, hogy Németh Gyula kitűnő könyvének döntő szerepe volt abban,

hogy 1928. november elsején elfogadták Törökországban a török hangrendszerre alkalmatlan arab alfabétum helyett a török nyelvre alkalmazott latin ábécét.

De Németh Gyula könyvének volt még egy másik fontos szerepe is ebben az ügyben. Atatürk Németh könyvét olvasva döbrent rá arra, hogy a török nyelvet meg kell tisztítani a nemzeti nyelvbe nem illő idegen szavaktól. Arra törekedett például, hogy a beszélt és az írott nyelv között ne legyen különbség.

Atatürk és támogatói (a magyar nyelvújításhoz hasonlóan) a török nyelvújítási munkához szükséges forrást mindenekelőtt a török népnelvben találták meg. Ez az a forrás, amely soha el nem apad, amelyből állandóan lehet meríteni, amelyben mindig lehet találni eredeti, ősi szavakat, mondat szerkezeteket, nyelvtani elemeket és alakzatokat. Ezekkel kívánták felváltani a török nyelvtől idegen, elsősorban arab és perzsa eredetű szavakat és nyelvtani szerkezeteket. Így vált a nyelvtudománynak ez a forradalma örökös megújulásával, eredetiségével a mindenkori társadalmi haladás mérhető jelévé, és segítette elő az emberek egymás közötti jobb megértését.

A nyelvújítás nagy vállalkozásában a magyar példa nyomán az első lépést – Atatürk ösztönzésére – a Türk Dilini Tetkik Cemiyeti (Török Nyelvművelő Társaság) tette meg, a mai Türk Dil Kurumu, azaz a Török Nyelvtudományi Társaság. Az 1932. július 12-én alakult Török Nyelvművelő Társaságnak első főtitkára az író, költő és diplomata Rusen Esref Ünaydın (1892–1959) volt. Atatürk követőjeként sokat segíthetett a nyelvi kérdések megoldásában. Ünaydm 1939-től három évig budapesti török nagykövetségként a háborús időkben is erősen szorgalmazta a magyar–török kulturális kapcsolatokat, tudván, hogy ezzel sokat tehet a közös tudományos kutatások fellendítéséért. De Rusen Esref volt az is, aki a harmincas években a szófiai egyetemen tanító Agop Martayant ajánlotta Atatürknek munkatársul. Felújítva a régi kapcsolatokat, megnyerték ügyüknek a kiváló egyetemi tanár „Dilâçar”-t, azaz nyelvújítót, a török nyelvtudomány, a török nyelv fejlesztőjét, kutatóját.

A török nyelvtisztításnak az volt a

célja, hogy a különböző kultúráknak, az idegen nyelvek sok évszázados hatásának hordalékát eltüntesse, és a jövővényszavak miatt elidegenedett oszmán-török nyelvet ismét népivé tegye: új szókinccsel gazdagítsa (a régi török nyelvből merítve) az új nyelvet. Az volt tehát az egyik cél, hogy a perzsa, arab, francia, olasz stb. eredetű szavakat ősi török elemekkel váltsák fel. Például: *terakki etmek ilerlemek* = 'halad'; *müsabih benzer* = 'hasonló'; *mümsil oyuncu* = 'színész'; *miüllif, muharrir yazar* = 'író'; *lisân-i tahrir yazi dili* = 'írott nyelv'; *realizm gerçekçilik* = realizmus stb.

Természetesen egészen új szavakat is kellett teremteni a jövővényszavak, illetve az eltorzult idegen szavak helyett, hogy török nyelven eleget lehessen tenni a társadalmi haladás természetes követelményeinek, elsősorban a műszaki és a természettudományos szaknyelvekben. Például: *mürabba kare* = 'négyzet'; *müselles üçgen* = 'háromszög'; *otonom özerk* = 'autonóm'; *aktuel güncel* = 'aktuális'; *kiskaç* = 'fogó'; *makine dairesi* = 'gépház'; *sanayi çarsisi* = 'iparcsarnok' stb.

Megőrizni a múlt értékeit, és azok alapján újat alkotni: ez volt a török nyelvtudomány egyik nagy programja.

Atatürk jól ismerte a magyar kultúrát, a magyar nyelv fejlődésének történetét, s úgy vélte, hogy ez az a kultúra, ez az a nyelv, amelyik legjobban hasonlítható az ősi török kultúrához, nyelvhez. Ezért a német, az olasz, a francia stb. nyelvújítási programok ismeretében is a magyart ítélte követendőnek.

A Magyarországon, különösen a budapesti egyetemen már több mint ötven éve működő török tanszéken folyó turkológiai kutatások sem voltak ismeretlenek a török kutatók előtt. Ezek viszonzásaképpen Atatürk személyes utasítására hozták létre az izmosodó Török Köztársaság első egyetemén, az Ankara Üniuersitesi, Dil ve Tarih-Cografya Fakültesin (Ankarai Egyetem Bölcsészettudományi Kar) a magyar intézetet.

Abban, hogy Mustafa Kemal Atatürk érdeklődést mutatott a magyar tudomány iránt, nagy szerepet játszott-

tak Mehmet Faut Köprülü (1890–1966) és Hâmit Zübeyr Kosay (1898–1984), akiket szoros baráti szálak fűztek Magyarországhoz, a magyar tudományos élethez.

Mehmet Fuat Köprülüt, a kiváló török irodalomtörténészt 1938-ban a Kőrösi Csoma Társaság, 1964-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia választotta tiszteletbeli tagjai sorába.

Hâmit Zübeyr Kosay, baskir származású menekült fiatalember, a magyar–török összehasonlító nyelvészet művelésére, kutatásaira helyszíni folytatására a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet támogatásával 1917-ben érkezett Budapestre. Eötvöskollégistaként 1923-ban fejezte be egyetemi tanulmányait, majd Gombocz Zoltánnál és Németh Gyulánál doktorált, és 1925-ben tért vissza Törökországba.

Hâmit Zübeyr Kosay a török kulturális életben vezető szerepet töltött be, és mindig a magyar–török kapcsolatok javításáért dolgozott. Ő volt az, aki Hóman Bálint, Fehér Géza, Kossányi Béla, Vámbéry Ármin, Palotay Gertlúd, Czeglédy Károly munkáit ismertette, és műveiket törökre fordította.

Kosay, a török múzeumok országos főigazgatójaként meghívatta Rásonyi Lászlót Ankarába előadások tartására. Hâmit Zübeyr Kosay úgy vélte, hogy hálóját törleszti azért, hogy a legnehezebb időkben őt Magyarországon Teleki Pál, Németh Gyula és Gombocz Zoltán, az Eötvös Kollégium és az egyetem felkarolták. A meghívás és az előadás sikere hosszú évekre meghatározta Rásonyi László sorsát.

Az, hogy Kemal Atatürk mennyire nagy és fontos vállalkozásnak tekintette a magyar nyelvújításhoz erősen hasonló török nyelvi forradalmat, bizonyíték rá: 1935-ben az ő személyes meghívására a Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi számára a külföldről szerződött professzorok közül elsőnek érkezett Ankarába Rásonyi László azal a szándékkal és megbízással, hogy ő szervezze meg az ankarai Hungarológiai Intézetet.

Így jött létre az Ankarai Egyetem Hungarológiai Intézete, amelynek az

egyik fő célja a török–magyar tudományos és kulturális kapcsolatok ápolása volt. Az 1935/36-os tanévben indult Hungarológiai Intézet szervezeti-leg a turkológiai tanulmányokhoz kapcsolódott, s így tulajdonképpen egyfajta kiegészítője lett a hazai turkológiának.

Az Atatürk szándékainak megfelelően felállított ankarai Hungarológiai Intézet feladatai a következők voltak:

- a Magyarországon már régóta folyó turkológiai kutatások eredményeinek és módszereinek a török tudományos életbe való átültetése azért, hogy a turkológia, a török nyelvészet és a török nyelvtudomány profitálhasson a hungarológiából;

- ismertetni a magyar nyelvet, a magyar nyelvhasználatot;

- megismertetni a magyar nyelvészek tevékenységét, eredményeiket;

- bemutatni a magyar nyelvészeti irodalmat, a nyelvtudomány kutatásainak tartalmi és módszertani változásait, az új eredményeket, s mindezt megismertetni a török tudományos körökkel, sőt a lehetőségek határáig a közvéleménnyel is;

- nyomon követni a magyar nyelv fejlődését;

- közös tudományos munkálatokat szervezni;

- az újonnan alakuló török nyelvészeti és történeti kutatásokra török szakembereket képezni;

- megismertetni a magyar irodalmat és a magyar történelmet.

A Török Köztársaság alapítójának célja ezzel a döntéssel tehát e messzire látó politikus forradalmi tette volt a török nyelv megújításával összefüggésben.

Az új Ankarai Egyetem Bölcsészettudományi Karának legfontosabb célja a török múlt, a török őstörténet és a török nyelv eredete kérdéseinek kutatása volt. Azonban az 1936 januárjában elhangzott ünnepélyes megnyitó beszédből az is kiderült, hogy a Bölcsészettudományi Kar egyik fő feladata lesz az ún. Günes-Dil Teorisi, azaz a Nap és Nyelv Elmélet megismertetése, alkalmazása. Ebben az időben számos török és külföldi turkológus tanulmányozta ezt az elméletet. 1936-ban a Dolmabahçe Sarayban tartották a II. Török Nyelvészeti Kongresszust, ahol

érdekes és értékes előadások hangzottak el, többek között Németh Gyuláé.

Az ankarai Hungarológiai Intézetnek, jobban mondva a vezetőjének, Rásonyi Lászlónak kiemelkedő szerepe volt ekkoriban a magyar–török kapcsolatok szervezésében, a török tudomány fejlesztésében. Az 1937-ben, a török tudomány akkori egyik központjában – Dolmabahçe Sarayban – rendezett kiállításnak a közép-ázsiai törökségre és a magyar történelemre vonatkozó anyagát Rásonyi irányításával állították össze. Akkoriban a Törökországban rendezett különböző kongresszusokon részt vett magyarok nevei önmagukért beszélnek: Alföldi András, Fehér Géza, Fettich Nándor, Moravcsik Gyula, Zichy István, Németh Gyula, Rásonyi László képviselték a magyar tudományt, akik a régi török–magyar kapcsolatokról tartottak előadásokat.

Rásonyi László egyéb munkái mellett részt vett a török nyelv helyesírási szótárának elkészítésében is. A Türk Ansiklopedisi, azaz a Török Lexikon magyar vonatkozású címszavait is Rásonyi szerkesztette. Kezdeményezte Bartók Béla, Erdélyi István, Molnár József, Fekete Lajos meghívását.

A fentiekben kívül azóta még számos magyar tudós, kutató dolgozott Törökországban. Többek között Halasi Kún Tibor, Eckmann János, Palotai Gertlúd, Zajti Imre, Eckhart Ferenc stb. segítettek a török tudomány és művelődés fejlesztését, a Hungarológiai Intézet működését.

Meglepő dolog, de művelődéstörténeti tény a török nyelvújítási mozgalomnak az a szembetűnő sajátossága, hogy magyar tudósok (nyelvészek, történészek, turkológusok, keletkutatók és egyéb tudományágak képviselői) is részt vettek a nagy vállalkozásban.

A magyar tudósok szerepe, közreműködése gazdagította a török tudományos életet, mindenekelőtt a török nyelvészeti és történeti eredményeket.

Kutatásaim alapján hiszek abban, hogy a magyar és a török nyelvtudomány zaklatott világunkban is újabb reneszánszát fogja élni, és a távoli jövő számára is kitermeli majd nagy tudósait és szerény munkásait egyaránt.